

1941. (Hrvati u zajednici s južnoslavenskim narodima /Prva Jugoslavija/, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca /do 1929./ odnosno Kraljevina Jugoslavija 1929. – 1941.: vladavina srpske dinastije Karađorđević; 332-351); 1941.–1945. (Hrvati u Drugom svjetskom ratu: Nezavisna Država Hrvatska i Hrvatski antifašistički pokret; 351–376.); 1945. – 1991. (Hrvatska u federaciji s jugoslavenskim republikama /Druga Jugoslavija/; 376-404) i 1991. – 1995. (Proglašenje samostalne hrvatske države te borba za nezavisnost Republike Hrvatske /Domovinski rat/ i za opstojnost Hrvata u BiH kao posljedica agresije jugoslavenske vojske i srpskih postrojba na Hrvatsku (1991./ i BiH /1992./; 404-464). U prilozi u završnom dijelu kronologije sadržane su napomene autora (467), rječnik (468), kratice (469), kratak pregled najnovijih događanja 1996. – 2002. godine (470-472), kazalo osobnih imena (473-479), kazalo zemljopisnih pojmova (479-485) te popis hrvatskih vladara, hercega, banova, banskih namjesnika i kraljevskih komesara (486-487).

Ilustrirana kronologija hrvatske povijesti pisana je modernim izražajem, metodološkim postupcima u cijelosti u skladu sa suvremenim znanstvenim postignućima, objektivno, bez predrasuda, dnevnopolitičkih opterećenja i ciljanih političkih promišljanja. Posebnu vrijednost ovome djelu daje obilje citiranih vrela koja kronološkim podacima daju živost i dodatnu zanimljivost. Iako je djelo poglavito usmjereno na događanja iz političke i vojne povijesti u Hrvata, nimalo nije prikraćeno u zabilježbi događanja koja se odnose na kulturnu događajnicu, intelektualna gibanja, znanost i umjetnost, ali i snažne veze i prožimanja Hrvata s drugim narodima Europe i svijeta. Posebne pozornosti i naglasaka vrijedno je i dvojezično obilježje kronologije (usporedni slijed teksta na hrvatskom i engleskom jeziku), zbog čega – nasuprot velikoj većini hrvatskih uradaka koja zbog jezične barijere ostaju ograničena na usko tržište i publiku – postaje dostupno i uporabljivo i za stranog znanstvenika i čitatelja.

Na 487 stranica, enciklopedijskog formata, sa 750 ilustracija i 48 zemljovida, kronologija Ante Nazora i Zorana Ladića nesumnjiv je autorski, ali i izdavački pothvat zbog kojega i izdavačka kuća Multigraf zaslužuje najviše ocijene. Zbog svih ovih navedenih sastavnica, kao i zbog činjenice da je od posljednje ilustrirane kronologije povijesti Hrvata prošlo više od trideset godina, ovo će djelo zasigurno vrlo brzo pronaći svoje mjesto kao nezaobilazno pomagalo istraživačima, ali i kao čitko štivo i informacija za svakoga tko o hrvatskoj povijesti želi naučiti nešto više.

Lovorka Čoralić

Miroslav BERTOŠA, **Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli**, Izdanja Antibarbarus, biblioteka »Historia«, Zagreb, 2002., 411 str.

Netom prošlo XX. stoljeće, posebice njegova posljednja desetljeća, iznjedrilo je i do neslućenim razmjera razvilo brojne nove metodološke paradigme, otkrilo drukčiji način čitanja već poznate arhivske građe, proširilo interesna polja i podarilo cijeli niz novih oruđa (disciplina, metoda, pristupa) u svakodnevnom suočavanju istraživača sa zanatom povjesničara. Brojni novi uradci zapadne i svjetske historiografije razotkrili su cijeli niz novih tema, nametnuli istraživaču pregršt novih upita i mogućih odgovora, koji u ozračju »nove

povijesti« nude nova motrišta i očista znanstvenoga promišljanja. U cijelom tom ubrzanom razvoju historiografije svakako je posebno zapaženu (možda i inicijalnu) ulogu imala glasovita francuska škola okupljena oko časopisa »Annales«.

Miroslav Bertoša, proučavatelj istarske ranonovovjekovne povijesti, ali ujedno i teoretičar metoda historiografije, u knjizi pod gornjim naslovom, koja objedinjuje niz autorovih radova objavljenih tijekom proteklih godina, nudi čitatelju, ponajprije istraživaču željnom propitkivanja vlastitih metoda istraživačkog rada, vlastita promišljanja zasnovana, s jedne strane, na suočavanju s konkretnim problematskim pitanjima proučavanja lokalne (konkretno istarske) povijesti i primjeni sveopćih, korisnih i iskoristivnih modela »nove povijesti«, s druge strane. Knjigu otvara uvodno slovo »Zanatski uzorci za nova usmjeravanja« (7-10) i iznimno zanimljiv odabir ključnih riječi (11-14) koje čitatelju nude »osebujnu rendgensku snimku tekstova ove knjige, kao indeks ideja koje dominiraju ovim historiografskim priložima« (10).

Prva cjelina knjige naslovljena je »Između povijesti i kulturne antropologije« (17-253) i po broju radova (12) je najopsežnija.

Sukobljavanje i prožimanje Jadrana i Sredozemlja kao proces (povijesni, politički, gospodarski, vjerski, kulturni, etnički, mentalni...) dugog vremenskog trajanja svojim se temeljnim odrednicama pojavljuje kao »kolektivna povijesna drama« utisnuta u kolektivne »mentalitete« onoga dijela hrvatskoga etničkog prostora koji se smjestio uz jadranski rub i njegovo gravitacijsko zaleđe. O tisućljetnom kontinuitetu uronjenosti hrvatskoga prostora sa svijetom sredozemne uljudbe govori nam prvi rad naslovljen »'Kada svijet bijaše mediteranski' – Hrvatska i Sredozemlje od XVI. do XVIII. stoljeća: povijesni i kulturno-antropološki nacrt« (19-58). Dubrovački trgovci, istarski peljari, proizvodi istočnojadranske obale i zaleđa, trgovačke lađe, pomorci, veslači i galioti, »Croati a cavallo« i »Oltramarini«, hrvatske iseljeničke zajednice i njihove bratimske udruge od Furlanije do Apulije, viteške igre i modni detalji – svaki od ovih pojmova – u nacrtu naznačenih i lapidarno sročениh (s nagovještajem kako bi svaki od njih mogao predstavljati zasebnu istraživačku temu), dio su prebogatog mozaika hrvatske uronjenosti u okrilje sredozemnog akvatorija. Naslov »Treći jahač apokalipse: Istra u doba gladi i tifusa (1815-1818)« (59-114) uvodi nas u postcampoformijsku (postmletačku) Istru, u doba Ottocenta, teškog »hrvanja s gospodarskim, zdravstvenim i populacijskim nedaćama« (59). Glad, nestašica, povećanje cijena, epidemije i visoki mortalitet, koji su europski prostor 1817. godine doveli do »posljednje velike prehrambene krize zapadnoga svijeta«, pokazuje na primjeru Istre istovrsne odjeke. »Sondiranja izvršena na matičnim knjigama u nekim manjim mjestima sjeverne i srednje Istre ukazuju na približno podudaranje s rezultatima dobivenim na primjerima talijanskih apeninskih pokrajina, te nekih dijelova Europe« (68). Autorov osvrt na istodobne odjeke europske krize na primjeru istarskih mikroregija, zasnovano na podrobnom istraživanju matičnih knjiga, potkrijepljeno je brojnim statističkim pokazateljima (predstavljenima tabelarnim pregledima) koji zorno posvjedočuju razinu krize i nagoviještaju njezine posljedice za iduća desetljeća razvoja istarskoga poluotoka.

Sljedeća »nova tema« u koju nas uvode autorove studije odnosi se na povijest netolerancije odnosno netrpeljivosti, pojavama duboko ukorijenjenim na prostorima našeg obitavanja (»Pod »uništavajućim brdožderom povijesti«: jedna epizoda netrpeljivosti u Istri u

XVI. stoljeću«, 115-128). Primjerom zasnovanim na raščlambi arhivske građe o Istri u XVI. stoljeću, koja se odnosi na postupke inkvizicije protiv »luterana« u istarskim gradovima, otkriva se kako je i na koji način korespondirao odnos zajednice prema onom pojedincu, drugom i drukčijem po svojem ponašanju i motrištima. Istarski mikrokozmos, ovoga puta lociran u Vodnjan s kraja XVI. stoljeća, »protestanti« iz obitelji Callegari i njihova sudbina, tema su koja je svoje mjesto pronašla u proznom djelu istarskoga talijanskog pisca Fulvija Tomizze (»Quando Dio usci di chiesa«, Milano, 1987.). Ocjenjujući Tomizzin pristup povijesnim vrelima, M. Bertoša u ovom osvrtu ističe kako je moguće naizgled odbijajuću suhoparnost istražnog spisa pretočiti (ne odstupajući od njezina osnovna sadržaja) u pitko književno štivo (»Vodnjanski pučki mikrokozmos između hereze i suživota«, 129-133). Makabralne teme, Ars moriendi i Ples smrti kao dio »opsjednutosti« srednjovjekovnog čovjeka zastrašenog nesigurnošću i nepredvidljivošću egzistencije, vizualni prikazi (umjetnička djela) kao simbolika i svojevrsna »poruka s ključem« koja opominje, upozorava i zastrašuje, još su jedno u nizu pitanja odnosno »novih tema« s kojima se hrvatska historiografija tek treba suočiti. Bertošina promišljanja rečene teme, potkrijepljena uzorima europske historiografije (J. Huizinga, A. Tenenti i dr.), poticajno su štivo koje nas uvodi u još jednu temu povijesti mentaliteta (»*Dies illa*: Thantos kao literarna i vizualna predstava: esej o nekim makabralnim segmentima srednjovjekovnog mentaliteta«, 135-148).

Napisana glagoljicom i hrvatskim jezikom, listina nazvana *Istarski razvod* svojim sadržajem poglavito je diplomatski, pravni dokument. Ipak, upozorava autor, drukčiji smjerovi iščitavanja ovoga dragocjenog dokumenta otkrivaju nam i njegov diplomatski sloj sadržaja, upozoravajući nas kako je riječ o jednom od dosad neiskorištenih no izvanredno važnih vrela za proučavanje povijesti hrvatske srednjovjekovne diplomacije (»*Kruto pregovaranje* i pomirljivo sporazumijevanje – vrelo srednjovjekovne diplomacije: *Istarski razvod*«, 149-165).

Jezične studije i toponomastika neprijeporno su potreban dio povjesničareva oruđa. Na stranicama dokumenata iz proteklih stoljeća istraživač često nailazi na mjesta nazivlja, koja, uz ljude, zbivanja, kompleksne i slojevite društvene odnose, predstavljaju žarište njegova zanimanja. O značaju toponomastičkih studija za povijesno istraživanje, primjereni rezultata jezičnih znanosti i međusobnom nadopunjavanju dviju struka, govori nam kroz odabrane istarske toponomastičke primjere, rad naslovljen »Arhivsko iščitavanje toponima – dva istarska primjera: Livade i Rušnjak« (167-174). Važnost biskupskih vizitacija za iščitavanje ne samo vjerskih, već i drugih sastavnica svakodnevlja istarskog prostora u ranome novom vijeku, tema su rada »Dolična i nedolična svakodnevlja: vizitacijski zapisi pulskoga biskupa Eleonora Pagella iz godine 1690.« (175-195).

Prilog proučavanju medicine i zdravstva u Istri rad je naslovljen »Prijeperi oko liječničke *condotte* u Rovinju: primjeri iz XVII–XVIII stoljeća« (197-203). Istraživanje je zasnovano na arhivskoj građi iz mletačkoga Državnog arhiva i odnosi se na prijeperi u rovinjskome općinskom vijeću u svezi s *condottom* (ugovorom koji je mjesna vlast sklapala s liječnikom), a raščlamba građe upozorava – osim na zdravstvene prilike – i na društveno ozračje onodobnog Rovinja. O počecima prodora duhana u mletačku Pokrajinu Istru (od druge polovine XVII. stoljeća), središtima iskrcavanja krijumčarene robe, preprodaji i

sadnji, opskrbi gradova, kao i postupnom prodoru u istarsko svakodnevije, tragom onodobnih spisa središnjih mletačkih i istarskih pokrajinskih magistratura, govori nam rad »Udah dima, šmrk burmuta, žvak duhana: istarski primjeri 'negativne socijalizacije' u XVIII. stoljeću« (205-223). Društvena događanja u creskoj komuni 1718. godine predmet su manjeg priloga »Društveni sukob ili farsa?: jedan događaj na Cresu godine 1718.« (225-235). Tragom spisa iz fonda Vijeća desetorice u Državnom arhivu u Mlecima, predstavlja se i u prilogu donosi tekst žalbe nekih članova vijeća creske komune protiv postupaka tadašnjeg kneza i kapetana Agostina Loredana. Raščlamba teksta (i podteksta) otvara nam jedan, možda ipak pomalo atipičan, isječak iz društvenog života male otočke komune, upozorava na odnose dijela gradskoga patricijata s predstavnicima središnje vlasti, ali i na postojanje latentnih sukoba i frustracija unutar malih zatvorenih sredina.

»Hrvatski identiteti i rano novovjekovlje« (237-253) tema su u kojoj autor, prigodom Prvoga kongresa hrvatskih povjesničara (Zagreb, 1999.), propitkuje kakav bi istraživački model trebao slijediti hrvatski povjesničar, proučavatelj identiteta ranoga novovjekovlja. U zaključku se ističe kako bi »valjalo slijediti dvostruke kolosjeke istosmjernoga puta: jednim trakom proučavati hrvatsko višejezično književno i uopće pisano naslijeđe i novom optikom čitati arhivsku građu, drugim trakom slijediti iskustva, dostignuća i modele ostalih europskih povijesnih znanosti, ali i pokušati izaći iz tradicionalističkih okvira« (248).

»Treće oko« (255-280) naslov je cjeline koja sadrži tri priloga, autorova osvrt na neke pisce, istraživače te njihova djela i prinose. »Izmišljanje imaginarnih identiteta – 'dobri divljaci' jadranskih obala: uz hrvatski prijevod putopisnoga djela Charlesa Yriarte« (257-262) rad je koji nas uvodi u »pitoreskne« itinerare pariškog putopisca Charlesa Yriarte (1832.–1898.), svijet jadranskog priobalja, kopnenog »Ilirika«, Morlaka i »skjavunskoga« govora, ali i posebice zanimljive opažaje vezane za etničku strukturu onodobne Istre.

U povodu hrvatskoga prijevoda knjige »La vita, le malattie e la storia« (Život, bolesti i povijest: teze i razmišljanja, Zagreb, 2000.) Mirka Dražena Grmek, o njegovoj sugestivnoj, neponovljivoj ličnosti, erudiciji i multidisciplinarnosti, važnosti Grmekova opusa u hrvatskoj i svjetskoj znanosti, nadahnuto nam govori tekst naslovljen »Jesen znanstvenog vijeka: Mirko Dražen Grmek« (263-271). U trećem prilogu ove cjeline (»Pravni instituti, gospodarske teme i *Case Studies* u radovima jednog medievalista«, 273-280) autor se bavi znanstvenim opusom Danila Klana, istraživača sjevernojadranskoga prostora u širokom rasponu od XI. do konca XVIII. stoljeća, proučavatelja povijesti pomorstva, pravnih instituta (osobito statuta, urbara i urbarskih propisa), povijesti razvoja feudalnoga gospodarstva i dr. Za Klana se ističe kako se svojim prinosima može ubrojiti među istraživače koji su »spajajući znanstvenu akribiju i kritiku izvora sa sposobnošću širokog tretmana društvene zbilje«, uočavali i »dramu običnih ljudi u surovoj svakodnevici« (273).

Treća i završna cjelina knjige (»U ozračju nove povijesti«, 281-398) sadrži osam radova koji propitkuju nove modele, nove teme i znanstvene discipline te novu optiku čitanja povijesnih vrela. Tradicionalna historiografija, koja u prvi plan stavlja vremensku dimenziju, a predmet joj je formiranje nacija, i »nova povijest«, koja istražuje različite socijalne manifestacije na nekom prostoru, traga za gospodarskim i društvenim strukturama dugog

trajanja, središnja su tema rada »Povijesni događaj, naracija i 'političko' u 'novoj povijesti'« (283-296). Raščlambom glavnih teza vodećih pisaca »nove povijesti«, razvidno je – ističe autor – kako je sve prisutnije ponovno otvaranje prema povijesnom događaju, naraciji i »političkom«, ali – naspram tradicionalne historiografije – uklapanjem istih u moderne elaboracije i nove modele.

Kako primjenjivati rezultate srodnih društveno-humanističkih znanosti i »Je li i etnologija 'teritorij povjesničara'?« (297-311) te kakav bi trebao biti odnos povjesničara i etnologa, upit je kojime se, slijedom poučaka predstavnika »nove povijesti«, ali i uklapanjem njihovih istraživačkih modela u lokalnu povijest ranonovovjekovne Istre, bavi M. Bertosa u sljedećem prilogu.

Povijesna demografija i matične knjige kao njezino vrelo, autori i djela koji su u posljednjih pedesetak godina pridonijeli promicanju ove nove avangardne znanstvene discipline, istraživački modeli, prednosti, zamke i teškoće, tema su rada »Demografija predindustrijske Europe: od statističke analize do 'zlokobnih tajni'« (313-349). Knjiga koja je trijumfalno obišla svijet u brojnim prijevodima, rušeći ustaljene predodžbe o klasičnoj, tradicionalnoj metodi iščitavanja povijesnih vrela i pisanja povijesti, u kojoj je glavni protagonist siromašni furlanski mlinar Domenico Scandella zvan Menocchio, svakako je nepovljivo prozno djelo isprepletenih žanrova Carla Ginzburga »Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća« (Zagreb, 1989.). Poticajno štivo za svakog proučavatelja arhivske građe, posebice onoga koji s vremena na vrijeme posumnja u opravdanost i smisao uroņavanja u beskrajne kilometre fondova i zbirka raznih pismohrana, Ginzburgovo djelo – zaključuje autor osvrta – uzdiglo je pučki duh mlinara Menocchia do razine simbola, a njegove misli, nakon gotovo punih četiri stoljeća, učinilo predmetom sveopćeg zanimanja i prihvaćenosti (»U početku bijahu sir i crvi: ekscentrična »kozmogonija« ili »mentalna revolucija««, 351-357).

»Dimenzije medievalne stvarnosti: pravni dokumenti i 'nova povijest'« (359-366) tema su koja se bavi slojevitošću odnosa »nove povijesti« prema pravnom dokumentu, kao odnosa između pisanih vrela i modernih tendencija prisutnih u radovima avangardnih povjesničara.

Povijest školstva problematika je najuže isprepletana i prožeta s društvenim bićem onih kolektiviteta i društvenih skupina koje »alfabetizacijom« (o čemu svjedoče istarski primjeri) prelaze iz nepismene i apolitične kulture u pismenu, učenu i politiziranu kulturu (u političke subjekte). O tome kako povijest školstva zasigurno nije samo opis i popis zgrada, popis učenika i nastavnickog osoblja, već je riječ o temi koja optikom istraživača »nove povijesti« dobiva drukčije dimenzije i značaj, kazuje nam rad »Alfabetizacija ili ulazak u učenu kulturu« (367-374). Opus istarskog povjesničara Pietra Kandlera, posebice njegov »Codice diplomatico istriano«, grandiozno djelo istarske arhivske građe, njegova uporabljivost, mogućnosti novih iščitavanja i uporabe za nove teme, kao i njegovo sveukupno značenje za proučavanje istarske povijesti, obrađuju se u prilogu »Dokument / monument: za drukčije čitanje Istarskoga diplomatskoga kodeksa« (375-379).

Na kraju, u završnom tekstu »Povijesni 'model' Istre i varijacije 'nove povijesti'« (381-398) autor se vraća na središnju okosnicu djela – kako modele suvremene europske i svjetske historiografije, uzore koje hrvatska historiografija tek otkriva i još uvijek prima s

isuviše sumjičavosti, primijeniti na domaću, hrvatsku, točnije lokalnu istarsku mikropovijest. Pitanje koje izvire iz svih autorovih radova, a koji započinju mediteranskim identitetom hrvatskog prostora i završavaju modelima koji istarski svijet prošlosti uranjaju u mnogo širu mrežu međusobno povezanih mikrokozmosa europske događajnice, jest kako pisati domaću, strancima toliko malo poznatu (uglavnom egzotično shvaćenu) povijest hrvatskoga nacionalnog predznaka. Kao »rezervat«, izoliran od svjetskih tijekova (i onih na koje se zadana tema odnosi, ali i onih koji slijede vodeća imena »nove povijesti«) – zasigurno ne. Nova imena, mlađa pokoljenja hrvatske historiografije, politički i ideološki neopterećena, kojima nacionalni identitet i domovina nisu teško pitanje, ali i ujedno otvorenim očima usmjerena prema stranim uzorima, možda su na tom tragu – zaključuje autor. Knjiga Miroslava Bertoše, jednoga od rijetkih hrvatskih proučavatelja povijesti koji desetljećima promišlja i nudi nove teme i metode, predlaže rješenja i mogućnosti uklaapanja lokalne događajnice u svjetske modele, zasigurno je pravi, jedinstveni i višestruko poticajan prilog takvim promišljanjima. Jedinstvena kao spoj vrhunskog vladanja zanatom povjesničara, savršeno upućena u suvremene tijekove svjetske historiografije, potkrijepljena i obogaćena »malim temama« istarske povijesti, zbirka radova M. Bertoše, promišljeno posloženih unutar triju zasebnih tematskih okvira, istodobno je i čitko i nadahnuto, poticajno i višestruko uporabljivo djelo. Za njime će, u to nije potrebno sumnjati, posegnuti upravo oni kojima je najviše i namijenjeno.

Lovorka Čoralić

Lujo MARGETIĆ, Prikazi i diskusije, Biblioteka znanstvenih djela, sv. 122, Književni krug, Split, 2002., 532 str.

Suradnja uglednog pravnika i povjesničara Luje Margetića i Književnog kruga u Splitu, kao jednog od danas najaktivnijih izdavača knjiga s područja društvenih znanosti, rezultirala je trećom Margetićevom knjigom objavljenom u Biblioteci znanstvenih djela ovog izdavača. Nakon knjiga *Iz ranije hrvatske povijesti* i *Dolazak Hrvata* kao plod ove uspješne suradnje pred nama je knjiga *Prikazi i diskusije*. Kao i dvije prethodne knjige, djelo *Prikazi i diskusije* objedinjuje niz autorovih članaka povezanih zajedničkim nazivnikom, nastalih u duljem vremenskom rasponu, prethodno objavljenih u različitim periodičnim publikacijama. No dok je u prethodna dva slučaja poveznicu među radovima ponajprije činila tematika, ovdje je čini vrsta i svrha članka. Knjiga je podijeljena u tri dijela, od kojih prvi čine prikazi knjiga, drugi analize i prijedlozi rješenja pojedinih znanstvenih pitanja te reagiranja na tvrdnje i mišljenja drugih autora, a posljednji sjećanja na trojicu znanstvenika koji su, kako sam autor u predgovoru navodi, na njega posebno utjecali. Dodirnu točku i svrhu svih ovih radova predstavlja preispitivanje objavljenog i poziv na znanstveni dijalog kao najbolji put za raščišćavanje spornih pitanja.

Kazala su u ovom slučaju smještene na početak knjige i zapravo predstavljaju dopunu sadržaju, olakšavajući pronalaženje željenog. Prvo je kazalo popis autora s kojima autor knjige diskutira (15-16), drugo sadržava popis tema o kojima se u knjizi diskutira (17-21), a treće je kazalo važnijih pojmova (22-26).